

Samenvatting hoofdstuk 7 Samenwerken

7.1 Het gevangenendilemma

Hoe herken je een gevangenendilemma?

Het komt vaak voor dat het eigenbelang conflicteert met het collectiefbelang. Zo'n belangentegenstelling kan worden geanalyseerd met behulp van de 'speltheorie'. Een hulpmiddel bij van de analyse is een beslisboom of een pay-offmatrix.

Wanneer iedere 'beslissers' een dominante strategie voert, leidt dat voor de individuele beslissers tot het beste resultaat (Nash-evenwicht). In deze situatie kan er een conflict zijn tussen eigenbelang en collectiefbelang, omdat het gezamenlijk belang een beter resultaat voor een ieder oplevert dan de dominante strategie aangeeft.

Er kunnen zich situaties voordoen waarin er géén sprake is van een dominante strategie; er zijn dan meerdere Nash-evenwichten.

7.2 Langetermijnrelaties

Wat is de invloed van de duur van de relatie op economische beslissingen?

Er moet onderscheid worden gemaakt tussen situaties die zich slechts eenmaal voordoen en situaties die zich steeds weer voordoen. In dat laatste geval hebben beslissers steeds weer met elkaar te maken. Bij dergelijke langetermijnrelaties kunnen partijen zich zélf gedwongen voelen een beslissing te nemen, die rekening houdt met de belangen van anderen (coöperatief spel). Hierbij spelen zelfbinding, reputatie en sociale normen een rol.

Bij langetermijnrelaties is het resultaat sterk afhankelijk van de omstandigheid of beslissingen simultaan dan wel sequentieel worden genomen. Bij sequentiële beslissingen kunnen partijen door zelfbinding en 'geloofwaardige dreiging' elkaars coöperatief gedrag afdwingen.

7.3 Prijzenoorlog

Beconcurreren supermarkten elkaar via het prijsniveau?

Sinds het begin van de 21ste eeuw is de concurrentie tussen Nederlandse supermarktketens verhevigd. Naast assortiment en vestigingsplaats wordt door een aantal vooral de nadruk gelegd op het eigen prijsniveau in vergelijking tot dat van de marktleider.

7.4 Wanneer is overheidsregulering noodzakelijk?

Wanneer is regulering door de overheid wenselijk?

Conflicten tussen eigenbelang en collectiefbelang kunnen soms door partijen zelf worden opgelost – zie paragraaf 7.2, in bepaalde gevallen is overheidsregulering noodzakelijk of wenselijk. Dat is onder meer het geval bij:

- collectieve producten; producten waarover iedereen zonder daarvoor te betalen vrijelijk kan beschikken. De bekostiging van de voorziening van deze producten kan alleen via belastingheffing verlopen;

Economie Integraal

- quasi-collectieve producten; de voorziening hiervan wordt door de overheid gestimuleerd (door het zelf aan te bieden of door subsidiëring) in verband met de verwachte positieve externe effecten (onderwijs en bibliotheken bijvoorbeeld);
- het bestrijden/voorkomen van negatieve externe effecten bij de productie en/of het gebruik van bepaalde producten.

Samenvatting hoofdstuk 8 Onderhandelen

8.1 Onderhandelingsvoorwaarden

Onder welke voorwaarden is onderhandeling over prijzen mogelijk?

Onderhandelen over prijzen is mogelijk wanneer partijen (vragers en aanbieders) in min of meer gelijke positie tegenover elkaar staan. Beide hebben dan belang bij het totstandkomen van de overeenkomst. Meestal betekent dit, dat een relatief klein aantal vragers onderhandelt met een relatief klein aantal aanbieders.

Als individuele vragers en aanbieders (of kleine groepen vragers en aanbieders) extra investeringen hebben gedaan om de betreffende overeenkomst na te komen – relatiespecifieke investeringen – loopt degene die het meest heeft geïnvesteerd het risico van beroving door de andere partij.

Een bijkomend probleem bij onderhandelingen zijn gemaakte kosten die niet zonder meer kunnen worden terugverdiend. Deze verzonken kosten zouden bij onderhandelingen geen rol moeten spelen

8.2 Loonvorming

Hoe komen arbeidsvoorwaarden tot stand?

Loonvorming gaat om de prijs van arbeid. Hierbij spelen vraag en aanbod op de arbeidsmarkt een voorname rol. De vraag op de arbeidsmarkt komt van bedrijven en overheid en bepaalt de werkgelegenheid; het aanbod komt van de beroepsbevolking.

De voorwaarden waaraan een individuele arbeidsovereenkomst moet voldoen, worden onder meer bepaald door:

- wettelijke regels; bijvoorbeeld: regels op Europees niveau, de artikelen van het Nederlandse Burgerlijk Wetboek, de Wet minimumloon.
- cao; arbeidsvoorwaarden die gelden binnen een bepaalde bedrijfstak.

Arbeidskosten worden niet alleen bepaald door het overeengekomen loon, maar ook door sociale premies die voor rekening van de werkgever komen en de voorzieningen op de werkplek. Het verschil tussen de loonkosten en het nettoloon van een werknemer wordt de loonwig genoemd.

Loonstijgingen hangen onder meer samen met prijscompensatie, een initiële verhoging en een incidentele verhoging.

Samenvatting hoofdstuk 9 Intertemporele ruil: gezinnen

9.1 Jong geleerd, oud gedaan

Welke vormen van ruilen over de tijd kunnen we in gezinnen aantreffen?

De *financiële levenscyclus* geeft een eerste indruk van het spaar- en leengedrag in gezinnen. Aanvankelijk worden schulden opgebouwd door bijvoorbeeld te gaan studeren en een woning te kopen. Later worden die schulden afgelost, zodat een positief vermogen kan worden opgebouwd. Op latere leeftijd kan dat vermogen weer afnemen omdat het pensioen lager is dan het laatst genoten loon.

Een investering met geleend geld is altijd een vorm van *intertemporele ruil*. Er wordt inkomen naar voren gehaald met het oog op kapitaalvorming. Kapitaal heeft meerdere betekenissen: geldkapitaal, fysiek kapitaal, sociaal kapitaal.

Een belangrijke manier om inkomen 'naar voren te halen' is het volgen van een opleiding, het vormen van *human capital*. Onderwijs is een investering die doorgaans loont, aangezien meer onderwijs zich doorgaans vertaalt in een hoger inkomen en een bijdrage levert aan de persoonlijke ontplooiing. Daar komt bij dat onderwijs positieve externe effecten heeft: scholing zorgt voor een hogere productiviteit, waardoor de welvaart in een land kan toenemen.

9.2 Sparen en lenen

Op welke manier beïnvloeden sparen en lenen onze huidige en toekomstige bestedingsmogelijkheden?

Zowel bij sparen als bij lenen heb je te maken met het verschijnsel rente of interest. Interest kan enkelvoudige zijn of samengesteld. Bovendien kan de rente gecorrigeerd worden voor inflatie, waardoor je de reële rente krijgt.

Met behulp van een intertemporele budgetlijn kunnen de effecten van sparen en lenen in kaart worden gebracht. Sparen is consumptie uitstellen en inkomen naar de toekomst schuiven. Lenen is toekomstig inkomen naar voren halen en nu consumeren. De rente of interest is de opbrengst dan wel de prijs van respectievelijk sparen en lenen.

Met behulp van een 'twee-perioden-analyse' kunnen de effecten van sparen en lenen zichtbaar worden gemaakt. Wie van een huidig inkomen een bedrag van € 100.000 spaart, kan in de toekomst een bedrag van € $100.000 \times (1 + r)$ extra consumeren. Wie € 100.000 leent, kan in de toekomst € $100.000 \times (1 + r)$ minder consumeren.

Op langere termijn geeft de reële rente een goed beeld van de effecten van ruilen over de tijd.

9.3 Huren of kopen?

Welke motieven spelen een rol als het gaat om het kopen of het huren van een woning?

De huurmarkt wordt gedomineerd door de socialehuurwoningen, voor een kleiner deel bestaat deze markt uit vrijesectorwoningen. Intertemporele ruil doet zich vooral voor op de markt voor

Economie Integraal

koopwoningen en wel in het bijzonder als er een hypothecaire lening wordt opgenomen. Het huishoudbudget wordt lange tijd beïnvloed door de noodzakelijke aflossingen en rentebetalingen.

Twee soorten hypotheekleningen zijn in verband met de mogelijkheid van hypotheekrenteaftrek vooral van belang, de lineaire en de annuïteitenhypotheek. Bij een lineaire lening wordt elke periode hetzelfde bedrag afgelost. Daarom wordt ook het bedrag aan te betalen rente steeds kleiner. Bij een annuïteitenlening wordt elke periode eenzelfde bedrag betaald, bestaande uit rente en aflossingen. Aanvankelijk is het bedrag aan rente nog hoog, hetgeen aantrekkelijk kan zijn in verband met de hypotheekrenteaftrek.

Bij de beslissing over huren of kopen spelen uiteraard meer factoren een rol naast de financiële. De kwaliteit en de locatie van de woning kan belangrijk zijn, evenals de relatieve vrijheid die huren biedt.

9.4 De oudedagsvoorziening

Op welke manieren kunnen we voorzien in een inkomen na het bereiken van de pensioengerechtigde leeftijd?

Door een veranderende bevolkingsopbouw stoppen we steeds later met werken. Het inkomen na de pensioengerechtigde leeftijd bestaat uit drie pijlers: de AOW, het bedrijfspensioen en eigen besparingen.

De AOW is een basispensioen voor iedereen. Iedereen die lang genoeg in Nederland heeft gewoond heeft recht op dit staatspensioen. De financiering gebeurt via het omslagstelsel, d.w.z. de AOW-premie wordt zo vastgesteld dat de AOW-uitkeringen in een bepaald jaar eruit gefinancierd kunnen worden.

Het bedrijfspensioen wordt opgebouwd via een werkgever bij een pensioenfonds. De financiering gebeurt via het kapitaaldekkingstelsel. Werkgever en werknemer sparen samen voor het pensioen. Pensioenfondsen staan onder toezicht van De Nederlandsche Bank en moeten zich houden aan een bepaalde dekkinggraad. Komt die in gevaar, dan moeten de uitkeringen worden verlaagd en/of de premies worden verhoogd.

Zelfstandigen, zzp'ers bijvoorbeeld, bouwen geen bedrijfspensioen op en kunnen hun AOW-uitkeringen aanvullen met eigen besparingen.

Samenvatting hoofdstuk 10 Intertemporele ruil: de collectieve sector

10.1 De collectieve sector

Wat zijn de voornaamste kenmerken van de collectieve sector?

De collectieve of publieke sector bestaat uit de overheid (Rijk, provincies, gemeenten, waterschappen) en de ZBO's, zelfstandige bestuursorganen.

Het Rijk of de centrale overheid bestaat voornamelijk uit de ministeries in Den Haag en voert besluiten uit die door het parlement zijn genomen. De provincies maken o.a. structuurplannen, waarmee de gemeenten vervolgens rekening mee houden. De waterschappen zorgen voor het waterbeheer in een bepaald gebied. De financiering van overheidsinstellingen gebeurt via belastingheffing. Naast de overheidsinstellingen zijn er de ZBO's, die zelfstandig besluiten nemen, maar wel onder overheidstoezicht staan.

Een belangrijke taak van een aantal ZBO's is het uitvoeren van de sociale zekerheid. Uitkeringen op grond van volks- en werknemersverzekeringen worden gefinancierd door middel van premieheffing. Daarnaast is er een aantal andere ZBO's, zoals De Nederlandsche Bank en Staatsbosbeheer, die uit de belastingmiddelen worden betaald.

10.2 Inkomsten van de collectieve sector

Op welke manier komt de collectieve sector aan middelen?

De inkomsten van de collectieve sector bestaan uit de diverse belastinginkomsten, de niet-belastingmiddelen en de sociale premies.

De directe belastingen bestaan vooral uit de loon- en inkomstenbelasting en daarnaast uit bijvoorbeeld de dividend- en vennootschapsbelasting. Indirecte belastingen worden geheven over de verkoop van de meeste producten (btw) en van sommige producten, zoals alcohol, tabak en suiker (accijnzen).

Provincies krijgen een deel van de motorrijtuigenbelasting, gemeenten heffen o.a. onroerendezaak- en rioolbelasting. De waterschappen heffen hun eigen waterschapsbelasting. Zoals eerder vermeld, verkrijgen de socialeverzekeringsfondsen hun middelen via premieheffing.

Het totaal aan inkomsten van de collectieve sector ten opzichte van het bbp wordt collectieve lastendruk genoemd.

De heffing van indirecte belastingen zorgt voor een welvaartsverlaging in de zin van afname van het totale surplus (Harbergerdriehoek). De heffing van de directe belastingen gebeurt door middel van het schijventarief, waardoor de heffing progressief is. Hiermee wordt het draagvlakbeginsel in praktijk gebracht. Andere beginselen van de belastingheffing zijn het profijt- en het solidariteitsbeginsel.

10.3 Uitgaven van de collectieve sector

Hoe geeft de collectieve sector zijn middelen uit?

Economie Integraal

De economische indeling van de collectieve uitgaven kijkt vooral naar het onderscheid tussen bestedingen en overdrachten. Bestedingen leggen beslag op productieve middelen van de samenleving, denk aan investeringen in de infrastructuur en het in dienst hebben van ambtenaren. Overdrachten zijn uitkeringen, betaald uit eerder afgeroomd inkomen.

De uitgaven in verband met de staatsschuld vormen een aparte categorie, waarbij de aflossingen niet tot de uitgaven worden gerekend.

Een andere indeling is gebaseerd op de organisatorische onderdelen van de collectieve sector. De collectieve-uitgavenquote meet de uitgaven ten opzichte van het bruto binnenlands product. Deze quote nam na 2008 snel toe, om daarna via bezuinigingen weer te dalen.

10.4 Tekort en schuld

Hoe ontstaan het tekort van de collectieve sector en de staatsschuld?

Het financierings- of EMU-saldo ontstaat doordat de collectieve uitgaven niet gelijk zijn aan de collectieve lasten. Binnen de EMU is de norm voor het financieringssaldo 3% van het bbp.

Een tekort leidt tot lenen op de kapitaalmarkt en tot het ontstaan van staatsschuld, ook wel EMU-schuld genoemd. De staatsschuld- of EMU-schuldquote meet de omvang van de staatsschuld ten opzichte van het bruto binnenlands product. In de EMU is de norm voor de staatsschuld 60% van het bbp.

Over de vraag of de overheid een tekort mag hebben of dat de staatsschuld een last is, verschillen de meningen. Hier staat het zuinige-huisvader-argument tegenover bijvoorbeeld het stimuleringsargument (Keynes). Voor een land als geheel is de staatsschuld vooral een last als een groot deel van die schuld in buitenlandse handen is.

Samenvatting hoofdstuk 11 Risico en verzekeren

11.1 Risicoaversgedrag en verzekeren

Wat is het verband tussen financiële risico's en verzekeringen?

In het dagelijks leven loop je veel (financiële) risico's. De een probeert die risico's te mijden, een ander neemt ze doelbewust. Je kunt onderscheid maken tussen:

- *risicoaversgedrag*; er wordt gekozen voor zekerheid;
- *risicozoekendgedrag*; men neemt doelbewust risico;
- *risiconeutraalgedrag*; men staat onverschillig tegen over risico's.

Met behulp van een *schadeverzekering* kun je tegen betaling van een premie de financiële gevolgen van (grote) schade verminderen. Een schadeverzekering berust op *solidariteit*: de gezamenlijke verzekerden betalen met hun premie de uitkering aan degene die schade heeft.

11.2 Moral hazard en averechtse selectie

Hoe beïnvloedt verschil in beschikbaarheid van informatie het gedrag van de partijen die betrokken zijn bij een verzekering?

Juiste en voldoende informatie over product en marktpartij(en) zijn noodzakelijk om een verantwoorde beslissing te nemen over aanschaf en prijs. Wanneer een van de marktpartijen over meer informatie beschikt dan de ander is er sprake van *asymmetrische* informatie. De onzekerheid die hieruit voortvloeit kan ertoe leiden dat het betreffende product van de markt verdwijnt; er is dan *averechtse selectie*.

Samenhangend met het gebrek aan informatie is de mogelijkheid dat een verzekerde zijn gedrag verandert, waardoor het risico (voor de verzekeringsmaatschappij) groter wordt (*moral hazardgedrag*).

11.3 Particuliere verzekeringen

Wat zijn de kenmerken van enkele veel afgesloten particuliere verzekeringen?

Je kunt vrijwillige en verplichte verzekeringen onderscheiden.

Verplichte verzekeringen vloeien voort uit een bepaalde situatie, zoals het bezit van een motorvoertuig (WAM-verzekering), of het bereiken van een bepaalde leeftijd (zorgverzekering). Door een verzekering verplicht op te leggen wordt averechtse selectie vermeden en is er (meer) solidariteit tussen 'goede' en 'slechte' risico's.

Bij een *vrijwillige verzekering* is de keus om je te verzekeren vrij. Voorbeelden van dergelijke verzekeringen zijn AVP (aansprakelijkheidsverzekering particulieren), een reis- en annuleringsverzekering, de motorrijtuigenverzekering (het casco gedeelte; de WAM-verzekering is verplicht), woonverzekeringen en aanvullende zorgverzekeringen.

11.4 Sociale zekerheid

Wat zijn de hoofdlijnen van het Nederlandse socialezekerheidsstelsel?

Economie Integraal

Sociale zekerheidswetten bestaan uit sociale verzekeringen en sociale voorzieningen.

Sociale verzekeringen voorzien in een uitkering aan verzekerden en kunnen worden verdeeld in

- *volksverzekeringen*; iedereen die rechtmatig in Nederland woont is verzekerd (bijvoorbeeld AOW).
- *werknemersverzekeringen*; alleen werknemers zijn verzekerd (bijvoorbeeld WW).

Sociale voorzieningen voorzien in een uitkering aan iedereen die rechtmatig in Nederland woont en geen recht heeft op een uitkering op grond van een sociale verzekering.

De uitkeringen kunnen *waardevast* zijn (evenveel stijgen als de consumentenprijsindex) of *welvaartsvast* (even snel stijgen als de gemiddelde loonstijging in het bedrijfsleven).

11.5 Enkele sociale wetten

Wat zijn de hoofdlijnen van enkele sociale wetten?

De socialezekerheidswetten voorzien in een uitkering ingeval van:

- *verlies van inkomen*;
- *werkloosheid*; mensen in loondienst zijn op grond van de ww (Werkloosheidswet) verzekerd van een uitkering in geval van werkloosheid; de duur van de uitkering is afhankelijk van het arbeidsverleden;
- *ziekte*; een zieke werknemer kan niet werken; wettelijk is de werkgever verplicht het loon gedurende maximaal 104 weken door te betalen;
- *arbeidsongeschiktheid*; op grond van de Wet werk en inkomen naar arbeidsvermogen (WIA) krijgt een langdurig zieke werknemer (na twee jaar) een uitkering; de wet heeft mede als doel dat niet volledig arbeidsongeschikt weer in het arbeidsproces oop te nemen;
- *ouderdom*; de Algemene Ouderdomswet (AOW) voorziet in een uitkering van 70% van het minimumloon aan iedereen die de AOW-gerechtigde leeftijd bereikt – en gedurende 40 jaar verzekerd is geweest.
- *bijzondere financiële lasten*: voor de meeste mensen zijn dit de kosten van geneeskundige behandeling; deze zijn verzekerd op grond van de Zorgverzekeringswet en de Wet langdurige zorg.

Aan personen die geen of onvoldoende inkomen hebben en geen beroep kunnen doen op een socialeverzekeringswet, wordt een uitkering verstrekt op basis van de *Participatiewet*. De uitkering wordt vaak de *bijstand* genoemd.

12.1 Beleggen in aandelen

Wat zijn de voor- en nadelen van beleggingen in aandelen?

Een spaarrekening bij een in Nederland gevestigde bank is, mede door het *depositogarantiestelsel*, een 'veilige' belegging. Een belegging in *effecten* – onder meer aandelen en obligaties zijn meestal meer risicovol, maar geven vaak ook meer rendement.

Iemand die belegt in *aandelen* deelt in het ondernemingsrisico. De prestaties van de onderneming bepalen in belangrijke mate de waarde van het aandeel. Winstgevend ondernemingen keren meestal een deel van de winst uit aan de aandeelhouders in de vorm van dividend.

Het *rendement* dat een belegger in aandelen behaalt, kan worden uitgedrukt in het 'dividendrendement' en het 'aandelenrendement'.

Het *toezicht op de financiële sector* – onder meer de aanbieder van veel beleggingsproducten – is geregeld in de Wet op het Financieel Toezicht. Toezichthouders zijn: De Nederlandsche Bank en de Autoriteit Financiële Markten.

12.2 Beleggen in obligaties

Wat zijn de voor- en nadelen van beleggingen in obligaties?

Belegging in (bedrijfs)obligaties is minder risicovol dan belegging in aandelen. Vooral de belegging in *staatsleningen* van 'betrouwbare' landen worden als risicoloos beschouwd. Obligaties geven jaarlijks een vaste rente (de couponrente) op en worden meestal aan het eind van de looptijd afgelost.

De *prijs* waartegen obligaties worden verhandeld is vooral afhankelijk van de couponrente, de actuele rente en de (resterende) looptijd. In het algemeen geldt:

- Wanneer de actuele rente hoger is dan de couponrente, is de waarde van de obligatie lager dan de nominale waarde.
- Wanneer de actuele rente lager is dan de couponrente, is de waarde van de obligatie hoger dan de nominale waarde.

12.3 Ondernemingsrisico's en winst

Waarom streven ondernemingen naar winst?

Ondernemen betekent risico's lopen. Deze *risico's* zijn onder meer:

- economische risico's; verlieslatende bedrijfsvoering;
- personele risico's; ziekte en arbeidsongeschiktheid;
- schaderisico's; schade door diefstal, brand en bederf.

Een onderneming kan op den duur alleen blijven bestaan, wanneer deze winst maakt. Een belangrijke drijfveer hierbij is de *continuïteit* van de onderneming.

Economie Integraal

12.4 Risico en ondernemingsvorm

Hoe krijg je inzicht in de financiering van een onderneming?

Een ondernemings*balans* geeft inzicht in de financiering van de onderneming op een bepaald tijdstip. Deze financiering gebeurt met eigen vermogen en vreemd vermogen.

Eigen vermogen staat de onderneming permanent ter beschikking; *vreemd vermogen* is een schuld en moet (eens) worden terugbetaald.

Wie aansprakelijk is voor de nakoming van de verplichtingen van de onderneming, is afhankelijk van de *rechtsvorm* van de onderneming. Je kunt onderscheiden:

- eenmanszaak; één persoon is eigenaar van en geeft leiding aan de onderneming;
- vennootschap onder firma; meerdere personen zijn eigenaar van en geven leiding aan de onderneming;
- naamloze vennootschap; de vennootschap is rechtspersoon, (een deel van) het eigen vermogen is in de vorm van aandelen door aandeelhouders bijeengebracht, de aandelen zijn vrij verhandelbaar;
- besloten vennootschap; de vennootschap is rechtspersoon, (een deel van) het eigenvermogen is in de vorm van aandelen door aandeelhouders bijeengebracht, de aandelen zijn niet vrij verhandelbaar.

Enkele *vormen van vreemd vermogen* zijn:

- onderhandse lening; vaak gaat het om een lening van de bank;
- hypothecaire lening; een lening met als zekerheid een onroerende zaak;
- leverancierskrediet: de leverancier levert goederen die pas na verloop van tijd worden betaald.

De *solvabiliteit* van een onderneming geeft antwoord op de vraag of de onderneming over voldoende eigen vermogen beschikt om de schulden te kunnen voldoen.

12.5 Principaal-agentrelatie

Wat is een principaal-agentrelatie en hoe kan de informatieachterstand van de principaal worden verkleind?

Bij veel economische relaties is sprake van opdrachtgever en opdrachtnemer. In deze relatie kan zich *asymmetrische informatie* voordoen:

- opdrachtgever; verwacht een optimale prestatie (voor de afgesproken beloning), maar hoe weet hij dat deze prestatie wordt geleverd?
- opdrachtnemer; weet hoe hij presteert.

Met name bij de opdrachtnemer – de agent – kan zich *moral-hazardgedrag* voordoen.

Een middel om moral-hazardgedrag te minimaliseren is ervoor te zorgen dat de beloning van de agent (werknemer) zo aantrekkelijk is dat hij niet te risico wil lopen zijn baan kwijt te raken.